

BÉLI GÁBOR

Osztatlanság és osztály az Árpádkorban

A rokonok vagyonmegosztását megörökítő írásos emlékek a 13. század második felétől sűrűsödnek meg. Az Árpádkori osztálylevelek zöme úri nemzetségekhez tartozók, legalábbis *nobilis* jogállásúak, vagyis előkelő családok tagjai, leszármazói között végbement osztozkodások bevallása alapján készült. Az osztálylevelek elengedhetetlenül fontos adatokkal járulnak hozzá az öröklési rend tisztázásához, a vagyonmegosztás szokásos és általánosan követett szabályainak összegyűjtéséhez, a kor vagyoni és gazdálkodási viszonyainak a feltérképezéséhez, ezzel együtt lehetővé teszik az egyes úri családok vagyongyarapodásának vagy vagyonvesztésének nyomon követését, de sokat elárulnak a közeli és a távolabbi rokonok személyes kapcsolatairól is.

1. Testvérek osztálya

Az osztály egyik alaptípusának az osztatlanságban élő és birtokló testvérek osztozkodása tekinthető, előrebocsátva, hogy a testvérek közti *divisio* rendezőelvei semmiben sem tértek el a távolabbi fiági rokonok között létrejöttékétől. Ugyanakkor a fennálló osztatlanságot megszüntető, testvérek között végbement vagyonmegosztások a szokásos biztosítékok mellett gyakorta sajátos rendelkezésekkel és kikötésekkel egészültek ki.

1237-ben Monoszló nembeli Tamás bán fiai, Gergely és Péter az atyjuk után Baranya, Bács és Szerém megyékben maradt összes részekben a levéladó bácsi káptalan biznysága mellett közeli rokonaik bejegyzésével tettek osztályt, Gergely állapítván meg az osztályrészekbe tartozó javakat, azzal együtt, hogy Tamás négy leányának hagyták a Száva menti szőlők jövedelmét mindaddig, amíg férjhez nem mennek.¹

A vasvári káptalan 1264. május 3-án adott levele szerint a kutasi nemesek, Krejnek és fivére, Andornik összes földjeiket akként osztották fel, hogy a kutasi rész Krejneknek, míg Lovász Andorniknak jutott, Arachán pedig egyenlően osztottak, emellett a horváti nemesektől vett földjük Andorniknak, viszont a Zala keleti felén fekvő Izsépből vásárolt földjük fivérének maradt, azzal, hogy ha valamelyiküket megperelnék a vásárolt földek miatt, közös költséggel és fáradozással tartozzanak ügyüket védeni, „miként testvérek közt egy kell legyen [...] a bizalom, egy a szeretet és egy az akarát [...]”.² Ugyanebben az esztendőben, november 21-én adott levelet a fehérvári egyház káptalana Osl nembeli Tamás két fia, Tamás és Imre osztályáról. Miután a fivérek meg-

¹ *Hazai okmánytár.* Kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. VII. Győr, 1865–1873, Budapest, 1876–1891. 23. p. (továbbiakban: HO)

² *Zala vármegye története.* Oklevéltár I. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886, 1890. 45. p. (továbbiakban: ZO)

egyeztek az Isabor faluban, a Csorna birtokban, Belindben, bizonyos széplaki részben, a Fertő menti Halász szigetben, a moróci részben, valamint a Somogy megyei Nagachban lévő javaik elosztásában, úgy határoztak, hogy Imre az osztályrészéül jutottak közül zálogban lévőket „*maga magának váltsa vissza a magáéból, mivel nevezett Tamás [...] fivérének, Imrének zálogolása felől elégtételt adott, és ugyanez az Imre fivére, Tamás ellen az előbb említett zálogba adás miatt ne kezdjen semmilyen pert, ellenkezőleg pedig, mindazt, amit az előbb említett Isabor földön mindketten közösen adtak zálogba, ugyanez a Tamás a sajátjából váltsa meg maga magának, és a megváltás okán ne lehessen semmilyen keresete [...] Imre ellen*”. Majd kikötötték, hogy ha birtokaik iránt bárki pert indítana, közösen védik meg egymást, kivéve mégis, ha a „*másik*”, vagyis ha csak egyikük hibájából támadna per, mert akkor az „*maga magát védelmezze*”. A fivérek „*öt*” szabadosukról is határoztak, mégpedig olyképpen, hogy bizonyos Szerecsen és Amádé a fiával, Miklóssal együtt Imrének jutott, ugyanakkor Péter, Márton és a Neste nevű *ancilla*, azaz szolganő Tamásnak, azzal kiegészítve, hogy „*ha szökevény szolgálók és szabadosaik közül bárkiket vissza tudnak szerezni, maguk közt közösen osztozzanak [...]*”. A Tamás fiak abban is megállapodtak, hogy minden korábbi levelüket megsemmisítik, végezetül pedig kijelentették, hogy „*mindketten törvényes korúak lévén, az előrebocsátott osztályt maguk közt kölcsönös akarattal foganatosították olyan büntetés közbeiktatásával, hogy ha valamelyikük az előrebocsátott osztályt vissza akar-ná vonni, és valamely előtte adott, csalárdul megtartott levelet használna fel, veszítse összes részét*”.³

Amennyire ez a bácsi káptalan több helyütt károsodott és olvashatatlan leveléből kiteszik, a Monoszlók, a kutasi nemes fivérek és az Oslok osztálya mindenre kiterjedő, teljes vagyongosztás volt, ahogyan 1275-ben Csallóközi István fiaié, Jakabé és Lászlóé Arus faluban. Ezzel szemben 1271-ben Szalók nembeli Heim ispán fiai, Heim, Péter és Pál miután birtokaikat határokkal elválasztva felosztották, úgy határoztak, hogy vásáruk hasznát és haszonvételét, mely „*Szalókon van, és ott kell lennie*”, egyenlőképpen birtokolják.⁴ A vásárjog természetéből adódóan nem volt megosztható, ezért a fivérek szükségképpen tartották fenn a közbirtokosságot. Kacsics nembeli Fulkó fiai, Mihály, Farkas és Szalacs a váci egyház káptalanának 1271. június 28-án adott levele szerint rokonaik, Kacsics nembeli Illés fia Péter, Simon bán fia Simon és Lesták fia Miklós ispán közreműködésével tettek osztályt, mivel a Nógrád megyei Libercese, Grab [Garáb], Procsa és Zalatna birtokaik miatt ellenségeskedés támadt köztük. A mondott birtokok elhatárolása és felosztása mellett közbirtokosságban hagyták a Szent Ferencről elnevezett kápolnájukat, majd pedig abban állapodtak meg, hogy ha bármelyikük részében, „*akár Lyznithen, akár más hegyeken, vagy fennsíkokon vár építésre alkalmas helyet találhatnak, a várat a maga helyén közösen építsék, és közösen birtokolják [...]*”, továbbá, „*hogy minden erdejüket közösen birtokolják, kivéve az irtásokat, melyeket wrutúnak [irotvá(ny) = irtvány] neveznek, amiket, ha a felek valamelyike kialakítja vagy megcsináltatja, megtarthatja magának. Emellett arra is kötelezettséget vállaltak, hogy ha valaki közülük öröklött birtokaik közül, melyeket elődeik valamiképp akár elidegenítettek, akár elveszítettek, valami mód vagy bármi címen részt vagy darabot visszaszerezhet, vagy magának idegen avagy új birtokra tud szert tenni derekassága révén, az effé-*

³ ZO I. 46. p.

⁴ *Árpádkori új okmánytár* IX. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874. 137. p. (továbbiakban: ÁÜO), HO I. 52. p. A Szalókok osztályukat 1276-ban a veszprémi káptalan új pecsétjével ismét rögzítették. HO I. 68. p.

leképp, akár öröklöttekből, akár idegenekből szerző maga és örökösei bírják osztály nélkül örökre és zavartalanul, ha pedig valaki közülük és fiaik közül a szerzés elé bármiképp akadályt merne gördíteni, [...] terhelje az előrebocsátott büntetés”, ami nem volt más, mint az osztály visszavonása esetére kikötött bajon bukás.⁵ A Fulkó fiak osztályáról a váci káptalannak egy másik, ugyancsak 1271-ben napi keltezés nélkül adott kevésbé részletes levele is fennmaradt Szepesi Jakab országbíró 1379. évi átiratában.⁶ A négy öröklött birtok felosztásában, amennyire a határleírások alapján meg lehet állapítani, csak kisebb eltérések mutatkoznak. Egyeznek a várépítésre, illetve az osztály visszavonása esetére vonatkozó rendelkezések, viszont különös módon Fulkó három fiával együtt Lesták fia Miklós, Simon bán fia Simon, az osztályról bizonyágot tevő rokonok is kötelezettséget vállaltak arra, hogy ha közülük bárki az örökségekből előrkötött javakat szerezne vissza, vagy új jószágot szerezne az osztályra hivatkozva, nem perlik bajon bukás terhe mellett.

Hahót nembeli Buzád bán ágából származó Csák bán fiai, Csák, Dénes, Miklós és Buzád 1274-ben Hidegség, Homoki, Nádasd és a két Inka nevű prédiумаikban tett osztályuk alkalmával bizonyos Örs prédiумukat, mely egyházukhoz tartozott, ugyancsak közbirtokosságban hagyták, ahogy 1275-ben Folkmár fiai, Bán és Kozma, divéki nemesek, akik a Nyitra és Trencsén megyében lévő valamennyi öröklött földjüket és falvaikat felosztva az azokhoz tartozó erdeiket rendelték közös birtoklásra, valamint Szécs falut.⁷

Különös osztatlan és osztozott állapotról tudósít az esztergomi egyház káptalanának az az 1279. július 6-án adott levele, mely Etruch fiainak, Etruchnak és Miklósnak az osztályát örökítette meg. A felek bevallása szerint az osztály előtt az Ipolynál fekvő Berzence falut és a falu földjének felső felét Miklós bírta, az osztállyal viszont Etruch részébe került, míg a föld addig Etruch által elfoglalt alsó fele Miklósé lett, azután a Zalatna földnek az a része, melyet addig Miklós birtokolt, és Póskának a Zalatnához tartozó Suine falu felőli része hasonlóképpen Etruchnak jutott, ezzel szemben a néhai Póskának Kemence faluhoz tartozó, Leskó nevű földjét, melyben Etruch ült, Miklós kapta meg. Póska az Etruch fiak örökös hátrahagyása nélkül elhunyt fivére lehetett. Ezzel magyarázható a sajátos, részint földcserékkel véghezvitt osztály. A fivérek azon túl, hogy minden jószágukat egyenlő hányadban felosztották, beleértve az Osdin hegyen lévő várakat vagy palotájukat annak erdő felőli, nyugati része Etruchnak, keleti fele pedig Miklósnak jutván, jobbágyaik sorsát is megszabták: „[...] mindkét fél jobbágyait, kiket bírnak, azokról a földekről, melyeket korábban bírtak, szabadon átvihezzék arra vagy azokra a földekre, miket a jelen osztállyal saját részül maguknak kijelöltek, és ha a felek valamelyike a másiknak jobbágyait letartóztatná, vagy az annak falujából távozókat a maga falujába bármi mód befogadná, [...] jobbágytelkenként tíz márkát tartozzék fizetni”.⁸

A somosi Abáknak az 1280. szeptember 8-án rokonaik, Aba nembeli Dávid fia Amádé ispán, Bodony fia Dénes és György fia Bodony által adott levéllel rögzített osztálya sajátos módon az egyik osztozkodó testvér részének jövőbeni jogi sorsát is megszabta.⁹ Aba nembeli Somosi Péter öt fia, olyképpen osztozott az atyjuk után maradtak-

⁵ ÁÚO VIII. 353. p.

⁶ ÁÚO VIII. 364 p.

⁷ HO I. 64. p., VI. 207 p..

⁸ ÁÚO XII. 267. p.

⁹ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. V/3. (továbbiakban: CD) Budae, 1829–1844 66. p., Wenzel 1291. évi dátummal közlte. ÁÚO X. 70. p.

ban, hogy György ispánnak jutottak a Hernádon túli birtokok és Lemes falu, Miklós ispánnak Obus és Scine, Tamásnak Balar és Puch, Jánosnak Nagybudmér és Kisbudmér, végül a legifjabbnak, Mihálynak Beretei és Terebei, a Sáros megyei Somosból pedig mindegyikük 10-10 manziót kapott azzal, hogy a későbbi vitákat elkerülendő, a levéladók a fivérektől nyert felhatalmazással élve elrendelték, hogy Tamás halála után fivére, János a maga somosi része fejében kapja meg Tamás mester Puch faluját, Balaron és a maradék somosi részen pedig a többi testvér osztozzék. Ebből a megoldásból csak az következhet, hogy Tamásnak nem voltak, vagy nem maradtak törvényes leszármazói, és örökös hátrahagyására már nem volt reménye. Hogy e rendszabásnak megfelelően hogyan alakult ténylegesen a másik három testvér osztozkodása nem lehet tudni, jöllehet a Mihály mislenyi prépost, egri kanonoknak jutottakat jóval később, 1297-ben az egri káptalan levele ismét megörökítette, amikor Mihály halála esetére rendelkezett: „[...] egész részét, melyet a Somos nevű földben bír, mely öröklés jogán illeti, összes tartozékaival és kivált az e részben lévő telekkel együtt, nemkülönbben két, Beretei és Terebei nevű, Újvár [Abaúj] megyében lévő, hasonlóképp öröklött birtokait ugyanezek összes haszonvételeivel együtt fivére, György fia Péter ispán fia Egyed iránti szeretetből, akit a szent keresztvíz alá tartott, ugyanennek az Egyednek és örököseinek adta, adományozta és juttatta, hogy visszavonhatatlanul birtokolják és bírnák, azzal a közbevetett feltétellel, hogy ameddig él, az előbb mondott Beretei és Terebei birtokok összes haszonvételeit a maga ellátására teljes egészében beszedje, és ugyanezeket békésen birtokolja, mikor pedig az Úr országába szólítja, az előbb mondott két birtok szálljon ugyanennek az Egyednek, éppúgy örököseinek jogába és tulajdonába [...]”¹⁰

2. Távolabbi rokonok osztálya

A távolabbi rokonok közt létesült Árpádkori osztályok közül talán az egyik leglátványosabb a Csanád nembeliéké, melyet IV. Béla 1256-ban adott levele őrzött meg. Az osztozkodó felek, egyrészt Belenik fia Kelemen bán első és másod ízű lemenői, Pongrác és két fia, László meg Tamás, Csomor és fia, István, Izsák és fia, Makó, valamint Elek és fiai, Donkos, illetve Gergely, másrészt pedig Belenik fia Woffa ispán első és másod ízű lemenői, tudniillik Csanád és fiai, Dénes meg Gergely, azután Barlabás és három fia, Mihály, Barlabás, illetve Domonkos, továbbá Fülöp és fiai, név szerint Zuna és Benedek voltak. A Kelemen fiak és unokák az osztállyal Csanád, Temes és Arad megyében 32 falut és birtokot tartottak meg osztályrészül, melyekhez több halászhely és malom is tartozott, köztük olyanok is, amiket rokonaikkal megosztottak, mint Rabei, Csávás fél vámmal és Kalántelek. A Woffa fiak és unokák 26 falut és birtokot tudhattak magukénak szintűgy halászhelyekkel és malmokkal egyetemben, ide értve az említett osztott birtokok másik felét, meg a csávási fél vámot. Ugyanakkor osztatlanul hagyták mindazt, amit Belenik két ifjabb fia, Kelemen és Woffa örökölt idősebb fivérüktől, az örökös hátrahagyása nélkül elhunyt Nagy Fülöptől, mégpedig az Erdélyben fekvő Szentkirályt, Nagykecskést, Fülöpkövét, Döbördönt, Hodost és Tejest, valamint az ezekhez tartozó falvakat, egyúttal megszabván, hogy „[...] a fent mondott birtokokat és az azokhoz tartozó hozadékokat és szaporulatokat két familiárisal szedetik be, akiket az elkövetkezőkben egy akarattal küldenek oda, és Kelemen bán és Woffa ispán fiai és

¹⁰ CD VI/2. 106. p.

unokái maguk közt egyenlően osztják fel”. Végül megegyeztek monostoraik felől is, tudniillik akként, hogy a kanizsai monostort és a Kemence nevűt a hozzájuk tartozó falvakkal együtt két egyenlő részre osztva birtokolják, „az Oroszlános nevű pedig, úgy határoztak, egész nemzetségüké legyen közösen”.¹¹

A Belenik ági Csanádok osztálya két egy sorban álló rokoni csoport közt jött létre, mégpedig úgy, hogy a leszármazó öröklési rend szerint az atyjai által fenntartott osztatlanságot szüntették meg. Ugyanakkor a Kelemen fiak és unokák, illetve a Woffa fiak és unokák saját osztályrészükben fenntartották az osztatlanságot, míg a Nagy Fülöp után maradtakban a közbirtokosságot.

Hasonló, de egészen különös közbirtokosság keletkezett a Monoszló nembeli István fia (II.) Makariás és fiai után örökölt vagyon osztályával. A csázmái egyház káptalanának 1247 januárjában adott levele szerint az említett örökségben az 1237-ben tett osztályuk kapcsán már megismert (I.) Tamás fiai, Gergely és (II.) Tamás, valamint a néhai Péter mester fia, a gyermek Péter, továbbá elhunyt (I.) Péter fivére, András osztoztak, vagyis úgy tűnik, hogy olyan egy sorban álló örökösök voltak, miként a Csanád nembeli Kelemen bán, illetve Woffa ispán fiai atyjai, illetve bátyjuk, Nagy Fülöp után.¹² Rokoni kapcsolataik tisztázásához II. Andrásnak (I.) Makariás fia (I.) Tamás számára adott 1231. évi levele segít. Eszerint a Szerém megyében fekvő Solt nevű földet egykor négy részre osztották fel Miklós, (I.) Tamás, István és Egyed számára, akik ebből következően, és arra is tekintettel, hogy a levél odébb Istvánt Tamás *germanus*-ának nevezte, tudatván, hogy „a Szilvás prédiüm Baranya megyében, mely testvéréhez, Istvánhoz tartozott” bírságképpen Gyula nádorhoz került, amit utóbb Tamás 80 márkáért vásárolt meg a nádortól, mind testvérek voltak. Miután Egyedről ezen kívül más híradás nincsen, ugyanakkor a fehérvári egyház káptalanának egyik, ugyancsak 1247-ben kiállított levele szerint Zund falusi Miklós fia András Bugud faluban egész, „*iure hereditario*” illető részét öt szabadossal együtt 30 márkáért eladta rokonának, Tamásnak, Tamás egykori bán fiának, a csázmái káptalan levelében szereplő Andrásnak és (I.) Péternek (I.) Makariás fia Miklós fiainak, illetve (I.) Tamás és István unokaöccseinek kellett lenniük. Végül ezt támasztja alá az adásvétel bevallásáról szóló levél ismeretében II. András (I.) Tamásnak adott levele is, ahol a felsorolt Tamást illető birtokok közt feltűnik a szóban forgó jószág, tudniillik „*Bugud föld fele pedig Miklósé, és fele T[amás] ispáné*”, hasonlóképpen egy Rengejsar nevű prédiüm, ami „*T[amás] ispánhoz és fivére fiához, Andrásához tartozott*”.¹³ Az 1247-ben István fia (II.) Makariás háramlott javaiban osztozkodók egyrészről (I.) Tamás fia Gergely és a gyermek (II.) Péter, akit anyja, (I.) Péter özvegye képviselt, másrészről (I.) Tamás fia (II.) Tamás és (Miklós fia) András olyan békes osztályt tettek, hogy Monoszló déli fele a Száván túli, a vásár helye felé eső föld ¾-ével és a Magyarországon fekvő Patka föld együtt Tamás fia Gergelyé és Péter fia Péteré, ezzel szemben Monoszló északi fele ama Száván túli földnek a Szent Márton templom felé eső ¼-ével, meg egy a Száva és Lona folyók közt fekvő földdel együtt Tamás fia Tamásé és Andrásé legyen. A vásárvám felől pedig úgy határoztak, hogy „négy

¹¹ ÁÜO VII. 429. p. Az Oroszlános monostor fontos szerepet játszik Szent Gellért püspök nagy legendájában. Az Ajtonyt legyőző Csanád álmában oroszlán jelent meg, erről nevezte el a helyet, ahol utóbb Szent György tiszteletére monostort emelt. Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, 1987. 81–83. p.

¹² HO VII. 33. p.

¹³ ÁÜO XI. 218. p. Átiratról lévén szó, a levél kelét Szentpétery 1230-re tette. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1270. 1–3. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923, 1927, 1930. 150. p. 476.sz., (továbbiakban ÁKOKJ) HO. VII. 36. p.

részre osztják, miként a földet”. Mindebből az következik, hogy a vásárvámból 2-2 rész jutott együtt Tamás fia Gergelynek és a gyermek Péternek, hasonlóképp Tamás fia Tamásnak és Andrásnak.

Hogy miért választották az osztozás eme módját a felek, arról nem ad bővebb felvilágosítást osztálylevelük. Talán gyermeke érdekét szem előtt tartva Péter özvegye érte el, hogy ne sógorával, Andrással kerüljön egy közbirtokosságba fia, legalábbis erre utal, hogy „[...] az előbb említett birtok osztályában [...] Gergely és Péter mester özvegye fia, az előbb mondott gyermek Péter személyében megjelenvén saját és szabad akaratból a déli részt fogadták el maguknak [...]”. Hogy ilyenképpen tettek osztályt, kétség kívül más nem magyarázhatja, mint az, hogy az osztozkodók egyike nyilatkozattételre és vagyona kezelésére képtelen gyermek volt. Ami ezek után az öröklési rendet illeti, gyermek (II.) Péter, aki (II.) Makariásnak harmad ízű rokona volt, míg Gergely, (II.) Tamás és András másod ízűek, csak apja részében örökölhetett, vagyis István fia (II.) Makariás és fiainak halála előbb következett be, mint (I.) Péteré.

IV. Béla 1269. június 22-én adott levele szerint egyrésztől Monoszló Péter fia Péter és nagybátyjának, Andrásnak a fia, Miklós, másrésztől Gergely ispán, a kunok bírása és unokaöccsei, (II.) Tamás fiai, Tamás és István között osztályuk miatt régóta torzszalkodás és per támadt. (II.) Péter és András fia (II.) Miklós azt állították, hogy első nemzöiktől, ősatyáiktól származó összes magyarországi és szlavóniai birtokaikban köztük nem áll fenn törvényes és egyenlő osztály, „jöllehet egy és ugyanazon rokonságnak és vérközösségnek ágába tartoznak”. Az ellenfelek erre azt válaszolták, hogy őseiktől minden birtokban megosztottak, és „törvényes, igaz és egyenlő osztályuk van”, mégis, „testvéri szeretetből” és a további veszekedéseket elkerülendő, Gergely és unokaöccsei átengedtek Péternek és Miklósnak bizonyos szlavóniai, a Száva, Lona és Csernyec, valamint a Száva és Odra vizek közt lévő földeket, továbbá Kapolcsot, mely Péter földjének és erdejének közepén feküdt az „első osztály” szerint.¹⁴ A felek közt tehát létrejött már korábban egy osztály, ugyanakkor Péter fia Péternek és András fia Miklósnak a fehérvári egyház káptalana 1270. március 20-án kelt levelével megörökített, régebbi és újabb osztályában az előbbi jószágok nem tűnnek fel. Szerepelnek viszont a Makariás bán fia (I.) Miklós után maradtak, így Monoszló, melyből II. András 1231. évi levele szerint (I.) Miklósnak $\frac{1}{4}$ része és Cheresseneu [Cseresnye], melyből egykor (I.) Miklósnak $\frac{1}{2}$ része volt, továbbá a Bács megyei Zund falu, melyről az 1247-ben tett bevallás alapján ismeretes, hogy ott (I.) Miklós fia András székelt: „*Andreas filius Nicolay de villa Zund*”, hasonlóképpen Bugud, melynek 1231-ben (I.) Miklós $\frac{1}{2}$ részét bírta, és amiből 1247-ben András a maga részét elidegenítette rokonának (II.) Tamásnak, megjegyezve, hogy az 1270-es osztályban is Bugud felét említették. A felsoroltak közül Monoszló és Cseresnye jószágok Péter porciójába, Zund és Bugud fele Miklóséba került. Az új felosztásban pedig Péteré lett az István fia (II.) Makariástól maradt Pressna és Kemence.¹⁵ Az (I.) Miklóshoz köthető birtokok ugyancsak azt erősítik, hogy az 1247. évi osztozkodó Péter fia Péter és András az ő egyenes ági leszármazói voltak.

Az osztálylevelek alapján sokszor nehéz vagy lehetetlen megállapítani, hogy az osztozkodók milyen rokonsági kapcsolatban álltak. 1239-ben az Ajkaiak közül egyrésztől István fia Csellós, másrésztől nyolc név szerint említett rokona, illetve mellettük további nem azonosítható fivér és fivérek tettek osztályt a Csellóssal közösen bírt földből.

¹⁴ HO VII. 114. p.

¹⁵ HO VII. 120. p.

1243-ban a Bagátradván nembelieknek ugyancsak két népesebb rokon csoportja osztozott a Haláp nevű összes öröklött birtokaikban, majd az osztályrészüket kapott porciójukban, azaz a halápi javak felében Mog fia Simon megvette a vele egy osztályban lévő rokona, Velcsenye részét 10 márkáért. Ahhoz azonban, hogy ezt véghezvigyék, a közös osztályrészt 7 egyenlő részre osztották, melyből a maga jogán 1 rész Simont illetett, további 3 viszont örökös nélkül elhalt közeli rokonai, Tarradván, László és Joanka révén, azután Velcsenyének és Petusnak 1-1 rész, végül Bácsa fiainak, Pászkának [= Húsvét] és Pálnak együtt ugyancsak 1 rész járt, vagyis ők atyjuk helyén részesedtek Haláp feléből. Jóllehet Simon, Tarradvánt, László, Joanka, Velcsenye, Petus és Bácsa egy sorban álltak a hányadok egyenlősége alapján, rokon kapcsolatuk nem fejthető meg, főként amiatt, mert arra, hogy a három elhunyt részét is megszerző Simont milyen rokonság fűzte a többiekhez pusztán osztályuk alapján nem lehet rekonstruálni. 1254-ben, Fejéregyházi Petres fia András és Tikosi Kersen fia Mikó újították meg azt az osztályt, mely korábban Mikós atya és András között jött létre, de arról már nem tett említést a somogyi Szent Egyed apátság konventjének levele, hogy a megosztott vagyon milyen vérségi rend szerint szállt az osztozkodókra. 1258-ban tettek osztályt a Hont megyei ságisidói nemesek, egyrésztől 12, másrésztől pedig 3 rokon. Ezek hárman, Rugás fia Egyed, Cézár fia Gyármán és Serde fia András legfeljebb másod ízű rokonságban álltak, atyjaik testvérek, maguk unokatestvérek lehettek.¹⁶

Máskor az osztálylevelek elégséges személyazonosításának köszönhetően, valamint a felek által megjelölt megosztási hányadok és az öröklési rend alapján a rokon viszonyok megbízhatóan tisztázhatók, ugyanakkor a lényeges adatok együtteséből maguk az öröklési szabályok is pontosíthatóvá, igazolhatóvá, illetve visszaigazolhatóvá válnak. 1249-ben egyrésztől Kanizsai Remeg, másrésztől Remeg testvéreinek fiai, Saul, Mihály, Márk és Bene osztozkodtak, vizsály lévén köztük, Achillész ispán és más megyebeliek közbenjárásával, úgy hogy Remeg az ugyancsak Remeg nevű öröklött földből 18 hold szántót és 3 hold erdőt engedett át unokaöccseinek. 1257-ben a Jákon lévő öröklött földben $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{2}$ hányadban osztozkodó két Ják nembeli rokonság, egyrésztől a birtok keleti részét nyerő Domou fiai, Benedek és Péter, azután Demeter fia Danel, valamint Ambrus fiai, Tamás és György közös őse Domu, Demeter és Ambrus atya lehetett, másrésztől a nyugati részt szerző Simon fia Ják és Kaján fia Domonkos hasonlóképpen unokafivérek voltak. A két rokon csoport tagjai közt tehát harmad ízű rokonság állhatott fenn. 1260-ban Katapán nembeli Csépán fia Balián és fivérének, Tamásnak a fia, György, vagyis nagybáty és atya helyén unokaöcs tettek osztályt a Szakálás valamint a Coa [Kova] jószágokban olyképp, hogy a Vág menti halászhelyeket és szabadosaikat is megosztották. Mivel György anyjával együtt jelent meg a levéladó esztergomi káptalan előtt, Monoszló (II.) Péter példája alapján okkal feltehető, hogy még gyermekkorú volt. 1274-ben egyrésztől Mike ispán fia Györk, másrésztől Jerne fia Imre és Hejmes fia Hejm akként osztoztak Hulug és Tótlak nevű prédiumaikon, hogy Györknek ezekből két, míg Imrének és rokonának egy rész jutott. Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy valamikor Mike, valamint Jerne és Hejmes atya, meg egy harmadik testvér bírta osztatlanul a jószágokat, mely harmadik testvér túlélte Jerne és Hejmes atyját, így utána a túlélő fivér, Mike jogára szállt öröksége, ennek megfelelően Györk az atya és nagybátyja (a harmadik testvér) részét is megkapta, Imrének és Hejmnak pedig nagyatyjuk maradék harmada jutott. 1282-ben a lipóci Abák, Demeter unokái, egyrésztől Demeter

¹⁶ ÁÚO VII. 90. p., HO VII. 26. p., ÁÚO VII. 376. p., CD IV/2. 471. p.

fia Sándor fiai, Demeter, Sándor, Miklós és László titeli prépost, másrészt Lukács, Demeter, István és László osztozkodtak a Lipóc nevű öröklött birtokukban. A váradi egyház káptalana 1289. április 5-én adott levelet egyrészt Gutkeled nembeli Pál fia Lőrinc, másrészt Pál fia Detre fiai, Pál és Mátyás minden öröklöttek, vásároltak és szereztek felőli osztályáról. A veszprémi káptalan 1292. március 23-ai levele szerint a négy fia nevében is eljáró Ajkai Cselló és fivérének, Istvánnak a fia István osztozkodtak az Ajka birtokban őket megillető részben. 1295. április 19-én Miklós fia László dévai várnagy, hunyadi ispán és a megye két szolgabírója, Pestesi Csanád fia István, valamint Bence fia Mihály állított ki levelet a botori nemesek osztályáról. Miután egyrészt Mihály fia Demeter, Bartal fia Lőrinc és László fia Péter együtt Botor háromnegyedet kapták, ezzel szemben másrészt Jakab fia Imre, Máté fia Bereck és Balázs fia András negyedet, utóbbiak nagyapja Mihály, Bartal és László testvére volt, következésképp a két osztozkodó csoport tagjai harmad ízű rokonságban álltak. 1297. július 20-án a győri egyház káptalana Luól és Halász – egy helyütt elírásból Hazal – osztályáról adott levelet. Az osztozkodók egyrészt Koppány nembeli Paulin fia Jakab, másrészt, Tamás fia János és Barnabás fia László, Paulin unokái voltak. Megegyezésük szerint Jakab kapta Luól felét, a Nagykert nevű „nagy” gyümölcsöst, a Luólhoz tartozó rét felét. Luól és a hozzá tartozó rét másik fele László részébe került a Nyáras és Meggyes nevű gyümölcsösökkel egyetemben, míg János Halászt kapta részül. Emellett erdejüket és Izsóp nevű földjüket, valamint halászhelyeiket is megosztották kinek-kinek egy-egy rész jutván, míg az izsópi erdőt valamint a Szent Jakab templomot, a kisebb hegyet, és egy másik, a Szent Kelemen tiszteletére emelt templomot közösen hagyták. A kialakított osztályrészek alapján úgy tűnik, hogy mindhárman harmadot kaptak Luólból, Halászból és mindabból, ami ezekhez tartozott. Az osztálylevélben van azonban egy rövid megjegyzés Jakab részét illetően, amikor a Nagykert nevű gyümölcsösről esett szó, hogy tudniillik Jakab azt és más részét „*cum inficionibus Feudrici quondam fratris ipsius comitis Jacobi*” kapta. A rendhagyó *inficio* valami meg nem tett dolog, a többes szám használata miatt meg nem tett dolgok jelentéssel fordítható, és a szövegösszefüggés alapján vélhetőleg a Feudrikot illető, halála miatt fivérére, Jakabra szállt részeire utal. Minthogy a más osztályokkal is igazolt öröklési rend szerint az oldalági rokon után a közelebb álló örököl, kizárván a távolabbiakat, vélhetőleg a felek osztálya a Feudrik részén kívüli részeken jött létre.¹⁷

3. Osztállyal fenntartott osztatlanság

1231-ben a pécsi egyház káptalana Bodor és hat fia, egyrészt Jakab, Kozma és Petke, másrészt Tamás, Bodor és Tibald osztályáról adott levelet. Jakab, Kozma és Petke az osztállyal az apjuk után öröklöttek közül maguknak tartottak meg minden földet Sirionuktól Toplicáig, emellett 4 Dráva menti falut: Biket, Istvánit, Csabát és Dobokát, ezenkívül Babócsát minden hozzá tartozóval, továbbá Tarnócat, valamint Szedervéget, Komlósdot, Péterhidát, Gejcsét, Damjánt, Wojnot, Rozment, Rusement, Bolhont, Kazót és Kiskazót, ezzel szemben a másik három testvére lett a Dráva menti Szinca és az ehhez

¹⁷ ÁÚO XI. 366. p., HO I. 34. p., VI. 101. p., ÁÚO IX. 97. p., 340. p., 505. p., X. 94. p., HO VI. 423. p.

tartozó Welhen, Magyarországon belül Lábod erdőkkal és falvakkal, Simon, Margha, Chuan, Nemptiszeg, Bori, Ztang, Újnép, Pakod, Cunheked, Saul, Tivadar és Hurn.¹⁸

A kapornaki konvent egyik 1251-ben íródott levele arról tudósít, hogy Pósa és fivére, Márk, rajki nemesek között osztályuk felől vita támadt, mivel „*Pósa akarta az osztályt és Márk nem*”, igaz, Hahót nembeli Csák tárnokmester, soproni ispánnak Pósa által bemutatott levele szerint, „*maga Pósa osztott*”, és Márk, a születésre idősebb választott. Ügyük elrendezésére végül választott bírókat kértek, tudniillik a kapornaki apátot, Mártont és egy testvérét, valamint két rokont, Péter fia Mártont és Kelemen fia Mártont, akik „*összes földjüket kötelekkel középiütt felosztották*”, és kijelölték osztályrészeiket. A döntés alapján végül Márk elfogadta az idősebb fivére, Szegen és ifjabb fivére, Pósa részei között középen lévő részt. A levélből világosan kiderül, hogy a két ifjabb testvér Szegennel, a legidősebbel már korábban osztozott, vagyis a korábbi osztállyal Pósa és Márk között fennmaradt az osztatlanság.¹⁹

Miklós bán fiai, Sebestyén ispán, Péter, Miklós ispán, Salamon és Vojvoda osztályát Kemény fia Lőrinc országbíró, zalai ispán 1256. december 30-ai levele őrizte meg. A fivérek bejegyzéséből Sebestyén és Péter először birtokaikból három részt jelölt ki. Ebbe tartozott Neuprit és Drágván falu, Bon telek, Ság falu templommal és malommal, továbbá valami, a levél sérülése miatt nem azonosítható építmény, mely 100 márká becsértékű volt, ezenkívül a Gradiska birtok révvel, Borcek falu, Bozun falu, Ebrus birtok a Lippó nevű erdővel, meg egy halász helyel együtt, aminek évi hozadékát 50 márkára becsülték. A maradék két részbe pedig Bakdassa [Bogdása] falu, valamint Kustány, Tóti és Tárnok birtokok tartoztak, a Tárnokon lévő monostorral. Ezután Miklós, Salamon és Vojvoda „*szabad elhatározásból választva elfogadták*” a „*három részül*” kijelölteket, Sebestyén és Péter pedig a maradék két részt. Az osztállyal, vélhetőleg a két idősebb, illetve a három ifjabb tartott fenn osztatlanságot.²⁰

Ekli András ispán fiai 1261-ben osztoztak. A győri káptalan levelének tanúsága szerint osztályukról a bevallást Stene és István tette, amit Igmándi Miklós ispán, a király embere és az esztergomi káptalan bizonyágának jelenlétében és közreműködésével végeztek, mégpedig úgy, hogy a Komárom megyei Ekl falut és Szakálást öt részre osztották a Szakálason kívül fekvő művelt földekkel és halász helyekkel együtt. Ezekből Stene és Gergely két részt, míg István, Benedek és Oltumán együtt három részt kapott. A fivérek megosztottak szolganépeiken is. Stenének és Gergelynek 2 rabszolga és 6 szabados, három testvérüknek 1 rabszolga, 2 rabszolgánő, valamint 12 szabados jutott. Egy tavukat, bizonyos Selmehus [Selymes] nevű vizont úgy hagyták közös halászatra, hogy a tó jövedelmét osztozták meg részeik arányában.²¹

1282-ben Zágráb fia Mátyás fiai, Mátyás, Miklós, Zók és Bors osztoztak összes öröklött és vásárolt birtokaikban, valamint szolgálk felett. Megállapodásuk szerint Mátyásé lett Recske nyugati fele 2 szolganővel és egy szolgálóval együtt, Miklós és Zók részébe került Recske másik része, valamint Kesző és Harpián illetve 2-2 szolgáló és szolgáló, míg Lócsot és Apátit Bors kapta 3 szolgálóval. Az osztály kapcsán, melyben a király által küldött bírók, Cselén ispán, Endre fia Benedek, Fülöp fia Lukács és Szerfen fia Aba szolgáltak bizonyágul, jöllehet nem volt szó kifejezetten közös osztályrész ki-

¹⁸ HO VIII. 27. p. (IV. Béla 1250. évi levele Ábrahám fia Joanka határosának mondja Tarnócánál Kozma fia Demetert, a többiek és leszármazóik nem azonosíthatók. ÁKOKJ I. 281. p. 927. sz.)

¹⁹ ZO I. 21. p.

²⁰ HO IV. 36. p.

²¹ ÁÚO XI. 513 p.

alakításáról, ahogy ez a jószágok elkülönítéséből is kitetszik, mégis abban állapodtak meg a fivérek, hogy Miklós Zókkal megtartja az osztatlanságot.²²

1293-ban, miután fiai bejegyezéséből Nádasdi Csapó fia András rokonával, Andornak fia Péterrel Gelséért és Alsárért elcserélte Monyorósd prédiuum harmad részét és Pókaföldét, fiaival olyan osztályt tett, hogy András kapta Monyorósd (nyilván megmaradt) harmadát, hasonlóképpen Gelse és Makfa harmadát, két fivére, László és Dénes viszont ezek kétharmadát, ezzel együtt Csapó fia András a Sár nevű prédiuumot három egyenlő részre osztva hagyta fiainak, és szolgálókat is rendelt nekik, tudniillik Andrásnak ötöt, Lászlónak és Dénesnek hatot-hatot. Csapó azt is bevallotta a levéladó vasvári káptalan előtt, hogy Paah nevű birtoka árát birtokvásárlásra fordította, amit feleségével, fiai mostohaanyjával együtt szerzett, és azt magának tartja meg.²³

A másik vagy a többi testvérrel történt osztállyal testvérek közt fenntartott osztatlanságnak egyik nyilvánvaló magyarázata, hogy az osztozkodók sorában akadt vagy akadtak gyermekek, akik önálló gazdálkodásra még nem voltak képesek. Ezt igazolja, még ha nem is testvérek közti osztályról volt szó, hogy Monoszló (I.) Péter fia, a gyermek (II.) Péter rokonával együtt részesedett a (II.) Makariás után maradtakból 1247-ben, hasonlóképpen Rajki Pósa és Márk esete, akiknek bátyja korábban osztozott velük, ugyanígy Zágráb fia Mátyás fiainak osztálya, mellyel, nem kizárt, hogy Miklós és Zók amiatt maradtak osztozatlanok, mert valamelyikük még nem töltötte be a törvényes kort, és Nádasdi Csapó fia András is vélhetőleg azért tartott fenn részleges osztatlanságot két fia, László és Dénes között, mert egyikük még ifjabb volt. Lényegét tekintve a Nádasdi Csapó fia András által elvégzett osztálytól alig különböznek azok a vagyonmegosztások, melyeket Csák nembeli Miklós végrendeleteivel tett fiai számára. 1231-ben, még csak két fia lévén, Izsák és Lőrinc porcióit jelölte ki, majd 1237-ben újabb végrendelettel már három fiáról gondoskodott akként, hogy a két fiatalabb, Lőrinc és a gyermek János részét osztatlanul állapította meg, végül 1239-ben, ugyancsak végrendelettel, ismét meghatározta fiai vagyonrészét, a két ifjabbal együtt osztatlanságban hagyva az időközben megszületett Márkot.²⁴ Mindezekén túl az, hogy a testvérek két osztatlan csoportba szerveződve osztoztak, nagyobb számukkal is magyarázható. Lehetséges, hogy Bodor fiai hárman-hárman, Ekli András fiai ketten-hárman társulva azért tettek osztályt, mert együttes gazdálkodásuk elnehezült. Ezzel együtt az effajta osztozások háttérben állhattott az is, hogy a fivérek közül egy, kettő, akár három atyjuk második, netán harmadik házasságából született. Vélhetőleg Csák Miklóst is részint ez indította fiai vagyonrészeinek ismertetett módon történt elkülönítésére, akik közül a legidősebbnek, Izsáknak az anyja görög nő volt, míg öccseié francia.

Az osztállyal fenntartott testvérek közti osztatlanságnak öröklési jogi következménye is volt. Az osztállyal az osztozkodók magukra és örökösükre nézve rendelkeztek, osztották meg tulajdonukat. Ha az osztállyal fenntartott osztatlanságban lévők közül valamelyik fivér örökös hátrahagyása nélkül halt meg, utána osztozatlan testvérei örökölték számuk szerinti hányadban. Ennek megfelelően, ha utóbb osztályt tettek, az elhunyt testvért illető részt is magába foglaló osztatlan vagyomból egyenlően osztozva, ki-ki számuknak megfelelő hányadot kapott osztályrészül. Ugyanakkor a korábbi osztállyal

²² HO VIII. 225. p.

²³ HO VI. 400. p.

²⁴ CD III/2. 227., HO I.16., ÁÜO VII. 92. Részletesebben: BÉLI Gábor: *A vagyonmegosztás különös módja az Árpád korban*. In: A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8. Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk.: Kokovai Szabina, Pohánka Éva. Pécs, 2009. 41–44. p.

velük osztozott más testvérek, akik maguk is fenntarthatnak osztatlanságot, az osztatlan testvéri körbe tartozók közül örökös nélkül elhunyt testvérük után nem örököltek, helyesebben csak akkor, ha ennek az osztatlan közösségnek az utolsó tagja is örökös híján halt meg. Ezt a rendet igazolja Csák Miklós utolsó végrendelete, aki kinyilatkozta, hogy Izsák három osztozatlan testvére javaiban ne örökölhessen, ha azok valamelyike meghalna.

Ezt a Csák Miklós által követett szokásjogot az atya halálával osztatlanságban maradt testvérek osztálylevelek alapján is kitapintható eltérő érdeke termelte ki. Az osztatlan vagyonszövetségben élők fivérek közt nemegyszer nagyobb korkülönbség állt fenn. A legidősebb, aki az osztatlan közösség gazdálkodását irányította, legalábbis összefogta, ha már családos volt, inkább leszármazóinak gondját tartotta szem előtt, és a saját, illetve a fivérek gyermekei számának gyarapodásával szabadulni akart az osztatlanságból, hogy saját részén a maga és övéi javára gazdálkodjon. Ezzel szemben az ifjabb, vagyonekezelésre még éretlen vagy gyermekkorú, emiatt eleve gyámoltásra szoruló testvérek arra kényszerültek, hogy fivéreik az osztatlan vagyont javukra is működtessék. Az osztatlan közösségnek a gazdálkodásra is kiható telítődése oda vezetett, hogy az idősebb testvér vagy testvérek osztállyal kiszakadtak az osztatlan vagyonszövetségből, míg a többiek osztozatlanul maradtak. Ezt azonban nem annyira az osztálylevelekben hangoztatott „*dilectio fraternitatis*”, a testvéri szeretet vezérelte, hanem éppúgy a mindent felülíró vagyoni érdek, az öröklött vagyon védelme, egybetartása, mely vagyonra az osztozatlan testvér a vele egy közösségben élők javára is folytatott, illetve a közös gazdálkodás okán magától értetődő természetességgel sajátjaként tekintett, és ezért ugyanazzal a természetességgel követelte magának a vele osztatlanságban lévőkön kívül mindenki mást kizárva azt, ami örökös hátrahagyása nélkül elhunyt osztozatlan testvérét illette.

4. Törvényes osztály

Az osztály akkor volt törvényes, ha az öröklés rendje szerint az osztatlanságban egy sorban állók, vagy az egy sorban állók valamelyike helyébe lépők egyenlő osztással megkapják az őket, illetve jogelődüket hányad szerint megillető részt az osztatlan vagyomból.

Az osztozkodók bevallást téve mindig kinyilatkozták, hogy egyenlő osztályt tettek, és deklarált szándékuknak megfelelően birtokaik tényleges megosztásával törekedtek osztályrészeiket kialakítani, elkülöníteni, ahogy ez a megelevenített forrásokból is kiderül. Ha ez valami oknál fogva nem volt lehetséges, vagy valamely földből nagyobb részt különítettek el, akkor ezt, ha volt más föld, abból pótolták érték és minőség szerint. 1254-ben, amikor egyrészt Jana, Apor és Orbán, másrészt Belid, András és Simon osztoztak, miután a Rába mentén fekvő, Belidnek és övéinek jutó Rit föld keleti része nagyobb volt, Janának és társainak a Rit föld másik fele mellé adták Hegintelkit is. 1276-ban a Kartal nembeliek két rokoni csoportja tett osztályt. Péternek, Simonnak, Bertalannak és Tamásnak a másik négy rokon bizonyos Jenő földet engedett át 10 ezüstmárkával kipótolva, mert a nekik jutott Bodony nevű birtok bizonyos többletért. 1299-ben Barcsai János fiai, Henrik és Miklós akként osztozkodtak Barcsa faluban, hogy az osztályrészeket megegyezésük szerint Henrik jelölte ki, de mivel a neki jutó

rész „terjedelemben és hasznokban bővebbnek mutatkozott [...] négy karral nagyobb terjedelemben osztott Miklósnak”.²⁵

Az osztozáskor egészen különös értékcsökkentő körülményre is tekintettel voltak olykor a felek. 1282-ben, a Lipóc birtok osztályánál a már emlegetett lipóci Abák, mivel Sándor fiainak, Demeternek, Sándornak, Miklósnak és László titeli prépostnak „*földjei távolabb estek, és kevesebb jutott nekik a népekből*”, úgy egyeztek Péter fiaival, Lukáccsal, Péterrel, Demeterrel, Istvánnal és Lászlóval, hogy ezek átengedik a nagy erdőben lévő mezőket, tudniillik Csemernát, Csaklómezőt, Nádmezőt, Sómezőt, Nyírmezőt és Vezerezt, meg a Bisztra vízénél lévő Solumka [Sólyomka] hegyet.

Amikor a hivatkozott Gutkeledek, egyrésztől Pál fia Lőrinc, másrésztől két unokaöccse, Pál fia Detre fiai, Mátyás és Pál 1289-ben egyenlő osztályt tettek, Lőrinc a Szatmár megyei, részint vásárolt, részint öröklött földek közül Balkány nagyobb, keleti részét kapta, ugyanis „*fvivérük, Márton ispán özvegye hitbérént, mely őket közösen terhelte, a sajátjából teljesen kifizette*”. Márton „*frater ipsorum*”, tekintettel arra, hogy özvegyének hitbére mindhármuk tartozása volt, nem lehetett más, csak Lőrinc és Detre fivére. Mivel osztálylevelük szerint az unokaöccsök nagybátyjuknak átengedték Szalka nevű vásárolt földjüket is, feltehető hogy ez szintén ennek a hitbértartozásnak a kiegyenlítését szolgálta, hozzátéve, hogy a Detre fiaknak elhunyt fivérük, János özvegyének hitbérént is ki kellett adniuk. Az osztályrészek kihatásakor a nőket illető vagyoni jogok kielégítéséből fakadó tartozások mellett, ahogyan ezt Osl Tamás fiainak tárgyalt, 1264-ben fogyanatosított osztálya is mutatja, a felek figyelembe vettek, illetve kölcsönösen beszámítottak minden, az osztatlan vagyont terhelő, zálogba adásból, kölcsönből, károkozásból fakadó követelést is.

A felek szabad akaratukból tettek osztályt. Céljuk a fennálló tulajdonközösség, vagyonközösség megszüntetése, vagyonuk megosztása volt. Mint minden gyökeres jogot érintő jogügylet esetén, az osztozkodók kölcsönösen vállalt kötelezettségük teljesítését biztosítani törekedtek. Ennek a szokásos módja büntetés kikötése volt arra az esetre, ha a felek valamelyike nem tartaná meg, vagy visszavonná az osztályt. Bodor fiai 1231-ben 150 márka büntetést kötöttek ki azzal, hogy ha az osztályt visszavonó ezt megfizeti, akkor ismét osszák fel a birtokokat. 1247-ben a Monoszlók az ellentmondó büntetését 50 márkában határozták meg. 1254-ben Fejéregyházi András és rokona 50 márkában egyezett meg bírói rész nélkül. A visszalépőt 1270-ben a Monoszlók 600 márka, 1274-ben a Hahótok 500 márka, 1279-ben Etruch fiai 100 márka megfizetésére kötelezték. A büntetések minden bizonnyal az osztatlan vagyon értékéhez igazodtak, de hogy a szokásos mérték mekkora volt, nem lehet megállapítani. Emellett, ahogy az Oslók, a felek az osztályt visszavonó teljes osztályrészének elvesztését is kiköthették, ami voltaképpen megfelelt a Kacsicsok 1271-ben tett osztályában szereplő bajon bukás kikötésnek, ami teljes vagyonvesztést jelentett.²⁶ Egészen különös volt a Csanádok által 1256-ban kilátásba helyezett büntetés az osztályt megszegőkre: „[...] *fosszák meg tulajdon részüktől, mely rész becsüjének fele a királyi kincstárnak, másik fele a sérelmet szenvedőnek és osztályt megtartónak jusszon*”.

²⁵ ÁÚO VII. 375. p. és 1274-re datálva XII. 127. p., *Hazai oklevéltár*. Szerk.: Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1897. 76., 169. p.

²⁶ BÉLI Gábor: *A succubitus duelli facti potentialis*. In: *Studia Juridica* 136. Tanulmánykötet Erdőssy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Balogh Ágnes, Hornyák Szabolcs. Pécs, 2005. 79–81. p.

5. Osztatlanság és osztály, avagy quasi tutela és megszűnése

Ahogy azt Osl Tamás és fivére, Imre osztálya minden kétséget kizáróan igazolja, önálló vagy saját osztályt csak törvényes korúak tehetek. Következésképpen, ha atyjuk halálával két nem törvényes korú maradt osztatlanságban, az mindaddig feltételenül fennállt, amíg mindketten be nem töltötték a törvényes kort. Ha az árvák közül az egyik rokon már törvényes korú volt, a másik viszont nem törvényes korú, ugyanúgy fenn kellett maradnia az osztatlanságnak addig, amíg az ifjabb be nem töltötte a törvényes kort. Ezek szerint, ha a nem törvényes korú rokon mellett nem maradt legalább két törvényes korú rokon, nem lehetett osztályt tenni. Ha pedig a két törvényes korú rokon megosztott, nem törvényes korú rokonaik vagy az egyikkel, vagy a másikkal maradtak osztatlanságban, illetve ha mindkét osztozkodó rokon maga mellé vett nem törvényes korút, két, osztállyal fenntartott osztatlanság létesült. Mint ahogy Monoszló (II.) Péter esete tanúsítja, nem törvényes korú atyjában árvult gyermeke érdekében anyja nyilatkozhatott az osztállyal kapcsolatban, de ez másra nem terjedhetett ki, csak arra, hogy gyermeke az osztozkodó törvényes kort betöltött rokonai közül melyikkel maradjon osztatlan vagyonközösségben. Az atyjában árvult nem törvényes korúval fenntartott osztatlanság a gyámság elemi formája, mondhatni *quasi tutela* volt. Lényegében az osztatlan vagyonban gazdálkodó rokon vagy rokonok, minthogy szükségképpen a velük egy vagyonközösségben élő nem törvényes korú rokon javára is kezelték a vagyont, és ebből folyóan harmadik személyekkel szemben képviselték is a nem törvényes korút, gyámi teendőket láttak el. Ezért az osztatlan közösségben gazdálkodó nagykorú rokonok végső soron valamennyien gyámok voltak. Ha törvényes korú rokon osztállyal már nem tartott fenn osztatlanságot a nem törvényes korú rokonnal, akkor, ahogy mások osztályrészén megszűnt minden, az osztatlanságban megillető joga, úgy az efféle gyámi jogosítványa is. Az osztállyal ezért a *quasi tutela* is elenyészett, megszűnt az osztályos atyafi mindenemű kötelezettsége az atyjában árvult nem törvényes korúval szemben. Az Árpádkorban az osztályos atyafi, aki atyjában árvult nem törvényes korú rokonát képviselte, mert a gyermek apja halálával egyedül maradt annak vagyonban, vagy csak osztoztalan nem törvényes korú testvérei voltak, vagy ha a vele osztatlan közösségben élő törvényes korú rokonai elhaltak, egyelőre nem volt más, mint önkéntes gyám, és ez a „*tutela voluntaria*” csak esetre szólt.²⁷

²⁷BÉLI Gábor: *Degré Alajos és a régi gyámsági jog*. In: Levéltáros elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2006. 27–28. p.

GÁBOR BÉLI

INDIVISIBILITY AND DIVISION IN THE PERIOD
OF THE ÁRPÁD DYNASTY

(Summary)

Written documents preserving the division of property and goods between relatives remained for us from the 13th century onwards in a significant number. The division of property and goods among brothers can be defined as the basic type of division, but also the division summing up the indivisibility among further relatives rested upon the same principles as the division mentioned before. One characteristic of the division of brothers was that by this division of property and goods two or three of the brothers could also keep a part of their property indivisible. In such cases the *divisio* had been done so that one or two of the brothers separated a part of the property according to their proportion of heritage in the family property, and the others, opposite to this, remained in their proportions in an indivisible status. The probably reasons for this were that among the brothers keeping their property indivisible there were also children of immature or so-named *illegitima* age. Maintaining property unshared together with children remained orphans after the death of their father could be considered as the basic form of guardianship, defined as *quasi tutela*. Practically this meant that the relatives who ran a farm on the joint estate, because of managing this fortune also in the favour of the immature-aged-child living in their household, and representing him versus any third persons, acted as the child's tutors. By this fact all those mature relatives who were farming on the collective property were considered as guardians. If a relative of a mature-age did not keep property unportioned together with the immature-aged members of the family, and decided to make a division, his rights of tutelage terminated by this legal act, such as all his other rights concerning the indivisibility he was entitled before. The *quasi tutela* extinguished by the division, so all duties of the *frater condivisionalis* regarding the orphaned immature-aged-child were summed up. During the so-named age of the Árpáds that *frater condivisionalis* who represented his relative of *illegitima* age orphaned because of the death of his father and remained alone in the property, or had only younger brothers of immature age could be considered as a voluntary guardian. This kind of *tutela voluntaria* was only casual.